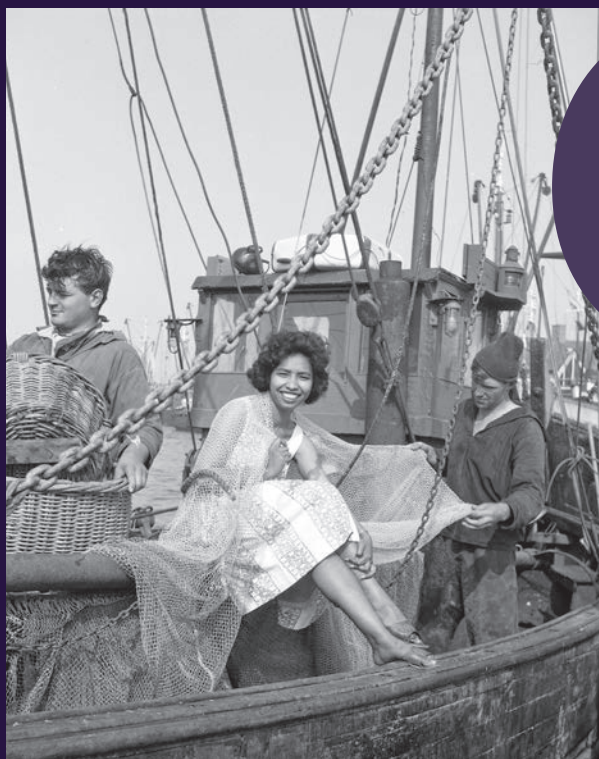

Indische Letteren

Tijdschrift van de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Indische Letteren

Tijdschrift van de
Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Onder auspiciën van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden

Redactie

Jacqueline Bel, Petra Boudewijn, Rick Honings (hoofdredacteur), Geert Onno Prins, Paulien Schuurmans, Inge Tromp, Coen van 't Veer (penningmeester) en Peter van Zonneveld (voorzitter)

www.indischeletteren.nl

ISSN 0920-6949

Redactiesecretariaat: Lydia Manusama, e-mail: secr.indischeletteren@gmail.com

Tekstredactie: Susanne Onel

Penningmeester: Coen van 't Veer, e-mail: coenvantveer@online.nl

Ledenadministratie, productie en distributie

Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, Tel.: 035-6859856 | e-mail: bestel@verloren.nl

Inhoud

Redactioneel	201
Peter Eldering, Van Goes tot Goa. De Goesenaar Gaspar Berse (1515-1553) in het Oosten	203
Johan Francke, 'Het heeft ons ten uiterste leed gedaan [...] met geene uwer edeles letteren verheugd te hebben mogen worden'. De briefwisseling van VOC-onderkoopman Gregory Herklots (1739-1789) vanuit Bengalen met zijn familie in Middelburg	221
Paul van der Velde, Janis Reijnhout (1816-1870) vrijt zich een grafsteen. Een Japans-Nederlandse inscriptie op de Hollandsche Begraafplaats in Nagasaki	236
Coen van 't Veer, Het imaginaire Indië in de kinderboeken van Jacob Stamperius	245
Frank Okker, Verlangend naar kerktorens en vrolijk wiekende molens. Willem Walraven en zijn gefnuikte relatie met Zeeland	257
Coen van 't Veer, Tussen Batavia en Middelburg. Het leven van huisarts, schrijver, wetenschapper en oorlogsheld Baas van Tricht (1885-1954)	267
Colinda Verhelst, Door bewondering gedreven. De vriendschap tussen Hans Warren en Maria Dermoût	282
Olf Praamstra, Sylvia Pessireron. Een Molukse schrijfster uit Zeeland	295
Gerard Termorshuizen, 'Tropen aan de Noordzee'. Herman Salomonson over 'Indisch leven in Den Haag, 1930-1940'	310
Uitnodiging lezingenmiddag juni 2018	327

Afbeelding omslag: Willy Pessireron als garnalenkoningin. Foto: Jacqueline Midavaine. Collectie ZB Planbureau en Bibliotheek van Zeeland. Beeldbank Zeeland.

Van Goes tot Goa

De Goesenaar Gaspar Berse (1515-1553) in het Oosten

PETER ELDERING

Zij voeren oostwaarts over zee tot op
De wateren van India. De wieg
Der zon die brandend opgaat, kwam in zicht
(Luís de Camões, ca. 1524-1580)¹

In de zestiende eeuw beleefde Portugal zijn Gouden Eeuw.² Vasco da Gama (1469-1524) had onder koning Manuel I (1469-1521) in 1498 de zeeweg naar Indië geopend en onder koning João III (1502-1557) groeide Lissabon volgens Luís de Camões uit tot een ‘Nieuw Rome’:

Via estardo o Ceo determinado
De fazar de Lisboa nova Roma.³

In Azië werden handelsposten onder Portugees gezag gesteld. Sterrenbeelden die nooit eerder waren gezien, zoals het Zuiderkruis, schenen over nieuw Portugees gebied, zo dichtte Camões:

Já descoberto tinhamos diante
Cá novo hemispherio nova estrella⁴

Gebieden die volgens de Ouden onbewoonbaar waren door hitte, bleken bewoond door talloze volken en werden onderworpen aan de Portugeese kroon. De universiteiten van Lissabon en Coïmbra bloeiden. Wetenschappelijke werken verschenen in de volkstaal, in het Portugees. Het was de overgang van de late Middeleeuwen en Renaissance naar de Barok. De studie van de eens zo vereerde auteurs uit de Oudheid maakte geleidelijk plaats voor eigen onderzoek en ervaring. De imitatio van de Oudheid leidde via aemulatio (het overtreffen van het nagevolgde voorbeeld) tot

een ‘herscheping van de wereld’ en daarmee tot een ‘Nieuwe Wereld’.⁵

In 1534 wordt een nieuwe kloosterorde, die van de jezuïeten, opgericht. De spiritualiteit van deze orde verschilt zowel van de laatmiddeleeuwse pessimistische mensvisie als van de heidense renaissance met haar optimisme en van het quietistische pessimisme van de Moderne Devotie.⁶ De spiritualiteit van de jezuïeten gaat uit van ‘de ervaring van het persoonlijk geroepen zijn voor inzet “ad maiorem gloriam Dei”’,⁷ als diep doorvoelde navolging van de arme en gekruisigde Christus, en dit alles in dienst van de concreet zichtbare strijdende Kerk.⁸ De vader van de moderne geschiedschrijving, Leopold von Ranke (1795-1886), schrijft:

Eine solche Vereinigung von hinreichender Wissenschaft und unermüdlichem Eifer, von Studium und Überredung, Pomp und Kasteiung, von Ausbreitung über die Welt und Einheit der leitenden Gesichtspunkte ist auch weder früher noch später in der Welt gewesen.⁹

De nieuwe orde missioneerde aanvankelijk vooral in de Portugese gebieden. Franciscus Xaverius (1502-1552) was hier de grote voorman. Goa met zijn zeven heuvelen op de oostkust van India werd het ‘Rome van het Verre Oosten’.¹⁰ Midden in dit nieuwe Portugese gebied was de Goesenaar Gaspar Berse actief van 1548 tot zijn dood in 1553. Hij was werkzaam in Goa en maakte dit als jezuïet en metgezel van Xaverius tot dat ‘Oosterse Rome’. Gaspar Berse deed bepaald niet voor hem onder en werd door zijn confraters de ‘Nederlandse Franciscus Xaverius’ genoemd.¹¹

Het oeuvre van de Zeeuw Gaspar Berse, van wie de Latijnse naam Barzaeus luidde, beperkt zich tot een paar brieven. Reflecties van Rankes woorden over ‘uitbreiding over de wereld’ en van het ‘volgen van richtlijnen’ vinden we in de paar brieven die van Berse bekend zijn.¹² Hij getuigde daarin van trots op de bereikte resultaten. Zijn preken hadden volgens hem overredingskracht. Onvermoeibare studie en ijver toonde hij op Ormuz, in Chale (Chaliyam) en in Goa. Door die brieven krijgen we een venstertje op een van de eerste ontmoetingen van een Europeaan met hindoeïe godsdiensten. Tot dan toe waren alleen de godsdiensten van de westerse en mediterrane Oudheid, het jodendom en het mohammedanisme goed bekend. De laatste twee staan daarbij in de traditie van het Oude Testament, evenals het christendom. Het hindoeïsme kent daarentegen een geheel andere, Oosterse oorsprong.¹³

In dit artikel worden vier van die vroege ontmoetingen van Berse met het hindoeïsme nader bekeken, waarbij er aandacht wordt geschonken aan de bijzondere manier waarop hij het hindoeïsme waarnam. Deze is namelijk afwijkend van de wijze

Gaspar Berse. Frontispice uit Willem Frederik van Nieuwenhoff, Gaspar Berse of de Nederlandsche Franciscus Xaverius. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Sociëteit van Jezus in Indië van 1546-1553. Rotterdam 1870.

waarop latere auteurs het hindoeïsme beschrijven. Daarbij zullen we zien dat deze andere invalshoek nauw samenhangt met de jezuïtische achtergrond van Berse.

Van soldaat tot jezuïet

Gaspar ‘Fransz.’¹⁴ Berse werd in 1515 geboren in Goes. Zijn ouders zullen niet onbemiddeld zijn geweest.¹⁵ In ieder geval bezocht hij de Latijnse school in Goes, waar hem de grondbeginselen van Latijn, lezen en schrijven werden bijgebracht.¹⁶ Hij deed het kennelijk goed op school, want hij behoorde tot het drietal dat door Goes ieder jaar naar de enige Nederlandse universiteit in die tijd, die van Leuven, werd uitgezonden.¹⁷ Daar verbleef hij in het Paedagogium Castrum.¹⁸ Hier werd onderwijs in de Artes-faculteit, de faculteit van de ‘Vrije Kunsten’, aangeboden. Op de minimumleeftijd van veertien jaar behaalde de student het baccalaureaat, daarna werd hij, met een minimumleeftijd van twintig, Magister Artium. Berse behaalde deze graad in 1536, dus op eenentwintigjarige leeftijd.¹⁹

Wat had Berse geleerd in Leuven? Het curriculum omvatte logica, fysica en metafysica. Van fysica, natuurwetenschap in de moderne zin, was natuurlijk geen sprake. Het ging om het correct redeneren, om een natuurfilosofisch wereldbeeld en om basisinzichten in filosofie en theologie.²⁰ Het geheel was sterk gekleurd door de auteurs uit de Klassieke Oudheid zoals Aristoteles met zijn Organon. De Artes-faculteit was een soort ‘voorbereidend hoger onderwijs’. Een afgeronde studie in de Artes was nodig voor de vervolgopleiding aan de drie andere faculteiten: Theologie, Medicijnen en Rechten. Daarnaast was de Artes-opleiding een goede voorbereiding op een maatschappelijke carrière.

Voor Gaspar Berse lag dus in 1536 de wereld open. Hij koos een carrière in het leger van Karel V (1500-1558). Waarom hij dit deed, kunnen we slechts vermoeden. In 1530 werd Zeeland geteisterd door overstromingen. Daarom vertrok bijvoorbeeld de Goesenaar Joachim Polites (†1569) in 1530 met zijn hele familie naar Leuven.²¹ Pieter Boddaert spreekt in zijn *Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden vervolgende de beschryving van Zeeland* uit 1753 van ‘duure tyden, sobere Neringen’.²² Wellicht dat daardoor een verdere bestuurlijke carrière in het Goese toen voor Berse niet mogelijk was.

Na drie jaar in het leger van Karel V te hebben gediend, trok Berse zich terug in een van de hermitages van het Benedictijner klooster te Montserrat.²³ Maar evenmin als voor zijn grote voorbeeld, de oprichter van de jezuïetenorde Ignatius, was de

milde Benedictijnse spiritualiteit van gematigdheid, afwisseling van gebed en studie (ora et labora) iets voor hem.²⁴ Van Montserrat ging hij naar Lissabon. Hier kreeg hij het aanbod huisknecht te worden bij de Portugese edelman Sebastiaan Morales, Groot Schatbewaarder van koning João/Joan III, wellicht op voorspraak van Morales' vrouw, die uit de Nederlanden afkomstig was. Aan het hof leerde hij Pater Simon Rodriguez kennen en door hem de Sociëteit van Jezus – de jezuïeten. De orde moet hem hebben gefascineerd.²⁵

Op 20 april 1546 werd hij als lekenbroeder opgenomen in de Sociëteit. Uiteindelijk rondde hij aan de geheel jezuïtische universiteit te Coïmbra zijn studies van theologie af. Eind 1546 doorliep hij vervolgens de tweeëndertig 'Geestelijke oefeningen van Ignatius van Loyola'.²⁶ Dit nam vier weken in beslag en geschiedde niet door het lezen van het boekje, maar door toedoen van een 'geestelijke vader'. De inzet van de 'oefeningen' is om door middel van grondige zelfreflectie, begeleid door een persoonlijke coach voor de psyche, tot een levenskeuze te komen. De volledige titel is dan ook: 'Geestelijke oefeningen om zichzelf te overwinnen en zijn leven te regelen, zonder zich daarbij door welke ongeregelde neiging dan ook te laten leiden.'²⁷ Na de voltooiing van zijn opleiding droeg Berse in de kerstnacht van 1546 als priester zijn eerste Heilige Mis op.

Voor de vorming van Berse als observeerder waren de 'Geestelijke oefeningen' van belang. Hiermee werd hij als jezuïet getraind in het objectief kijken naar dingen en gebeurtenissen.²⁸ De eerste week begon met de les dat de mens is geschapen om God onze Heer te loven [...] en daardoor zijn ziel zalig te maken; en dat het overige op het aanschijn der aarde is geschapen voor de mens, om hem te helpen in het nastreven van het doel waartoe hij geschapen is.²⁹ De eerste zinnen geven vervolgens een verrassende rationaliteit en een wil tot objectivering weer:

Degene die de Oefeningen geeft zowel als degene die ze volgt moet er meer toe geneigd zijn een stelling van de evennaaste te rechtvaardigen dan te veroordelen. Kan men ze niet rechtvaardigen, dan moet men vragen hoe de evennaaste deze stelling opvat. Verstaat deze de stelling verkeerd, dan moet je hem met liefde terecht wijzen; is dat niet voldoende dan moet je hem op alle fatsoenlijke manieren terug brengen tot de waarheid, zodat hij zich uit de dwaling kan redden.³⁰

De volgeling van Ignatius werd grondig getraind in zelfanalyse. Deze analyse toonde sterke overeenkomsten met de stappen in een functioneringsgesprek van nu: objectieve waarneming, analyse, beoordeling, plan van aanpak. De equivalenten van

deze begrippen in de methodologie van de jezuïtische waarneming zijn: 'wat is mij schadelijk', 'wat is mij bevorderlijk', 'wat doet er niet toe'. In het eerste geval moest de jezuïet dit gedrag vermijden, in het tweede geval moest hij het bevorderen en in het derde geval moest hij zich hiertegenover onverschillig opstellen.

We moeten ons realiseren dat deze trainingsweken van introspectie en objectivering in kleinere omvang steeds door iedere jezuïet herhaald werden. Zij vormden de kern van de jezuïtische spiritualiteit en identiteit. Maar geïnternaliseerd vormden zij ook de basis van de kijk van de jezuïet op de wereld en van zijn rapportages aan Ignatius. Dat gold mijns inziens met name voor de houding ten opzichte van de vreemde, niet-westerse culturen en godsdiensten, zoals we zullen zien in deze vier door mij gekozen voorbeelden van de ontmoetingen met het Verre Oosten.

De eerste ontmoeting: Goa en de eerste hindoe

In 1548 werd Berse uitgezonden naar Goa. Na een reis via Kaap de Goede Hoop en Mozambique bereikte hij zijn bestemming op 3 september 1548.³¹ Eenmaal daar vernam hij dat er zich in de gevangenis van Goa een Brahmaan genaamd Locu bevond. Na een aantal disputen werd deze door Berse tot het christendom bekeerd.³² Deze bekering vormde zijn eerste bekende ontmoeting met het hindoeïsme.

Een jaar later zou Barzaeus zijn ervaringen te Goa neerleggen in een brief die is geschreven in Ormuz.³³ Hij schrijft: 'Er zijn hier ontzettend veel heidense inlanders die slangen en koeien vereren. De koeien laten ze vrijelijk rondzwerven en op dit eiland waar zoet water schaars is worden die ook nog te drinken gegeven. Zij vinden dat het niet past enig dier te eten of te doden. Zij leven vrijwel van groenten.' En verder: 'Zij zijn zachtaardig van inborst en vreemd aan ieder onrecht of kwaadaardigheid.'³⁴

Vervolgens verhaalt hij over de *Juggernaut*, de religieuze rituele zelfverminking, en de weduweverbranding. De *Juggernaut* (een verbastering van *Jagannath*) refereert aan de enorme tempelwagens waarmee de beeltenis van *Jagannath*, een god uit het hindoeëpantheon, éénmaal per jaar verplaatst werd van tempel tot tempel. Al sinds de (pseudo-)reizen van John Mandeville (rond 1365) ging het verhaal, dat aanbidders van *Jagannath* zich onder de geweldige wielen van deze reusachtige zegewagen wierpen.³⁵ Het centrum van deze cultus lag aan de oostkust van het subcontinent, maar ook Ahmedabad in de nabijheid van Surat en Diu kende een dergelijke viering. Over de *Juggernaut* schrijft Barzaeus:

Ditzelfde volk in andere steden van India kent de gewoonte dat zij het beeld van hun goden op een zegewagen vervoeren [...] om hun goden die hun tempels verlaten te offeren. Op deze zegewagen [bevinden zich mensen] die zich met slachtmessen, en scheermessen zoever steken, tot zij met een uitgebloed lichaam neervallen van de wagen en zo inzakken [...] Anderen die zich spontaan onder de wielen werpen worden verbrijzeld, want niets is hun goden als offer aangener, geen enkel offer kan lieflijker zijn.³⁶

Opvallend is dat hij zich in zijn beschrijving onthoudt van commentaar; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld latere ooggetuigen als Rogerius (1651), Von Mandelslo (1658), Baldaeus (1672) of Valentyn (1726).³⁷

De tweede ontmoeting: het wellustige Ormuz en de vastende yogi's

Berse werd in maart 1549 van Goa naar Ormuz gezonden. Bij zijn vertrek naar het eiland Ormuz in de Perzische Golf, kreeg Berse een opdracht van St. Franciscus Xaverius mee.³⁸ Hierin stond dat hij zich in de eerste plaats moest bekommeren om de aldaar verblijvende Portugese christenen, die bij alle weelde van dit eiland in een staat van 'tropisch' verval zouden verkeren. Die weelde blijkt ook uit het Arabische spreekwoord, dat Von Mandelslo citeert: 'Als de wereld een ring zou zijn, dan zou Ormuz de edelsteen in de ring zijn.'³⁹ In deze 'sprookjesachtig rijke handelsstad op het gloeiend hete rotseiland' is er sprake van een 'moreel dieptepunt van de bevolking en de afschuwelijke zonden in dit Sodom en Gomorra [...] die Gods toorn oproepen', zo werd in 1546 aan Franciscus Xaverius bericht.⁴⁰ Berse zou aan de bestrijding ervan een dagtaak hebben, waarbij hij zich bovendien nog bekommerde om joden, mohammedanen en heidenen.

Tot die heidenen op Ormuz rekende Barzaeus ook de *yogi's*. Yogi's (niet te verwarren met westerse moderne yoga-beoefenaren) zijn aanhangers van een hindoe-godsdienst die zich kenmerkt door een ethisch verantwoord leven, soberheid en armoede, en contemplatie.⁴¹ Barzaeus, maar ook Rogerius (1609-1649), Von Mandelslo (1616-1644) en Baldaeus (1632-1671) leken er zich van bewust te zijn dat er geen hindoeïsme bestaat – een woord dat zij ook niet gebruiken. Veelal spreken zij van 'Braminen' om de vedisch-brahmaanse godsdienst aan te duiden.⁴² Over de *yogi's* werd weinig goeds vermeld in de zeventiende eeuw. Rogerius vond hun gedrag extreem: 'hebbe ick ghesien twee Iogiis, met groote sware ysere ketens aen haer

beenen; sy wierden van haer ghedraghen op haer schouders, ende een deel sleepte noch achterna.⁴³

Baldaeus maakte het nog erger. Hij schreef het volgende over de verering van de fallus als symbool voor de godheid Shiva:

Daar worden onder de Heydenen eenige Geestelijke gevonden, Jogys genaamt, die den *Quivelinga* om hare halzen dragen [...] Hier van verhaalt ook D. Rogerius, sprekende van de figure *Lingan*, zijnde membrum virile in muliebri membro ende zodanige Figure werdt *Ixora* of *Esware* [Shiva] in de Pagoden of Duivels Tempels gediend.⁴⁴

Baldaeus noemde deze fallus ‘de vuylste ongeschiktheit’. Valentyn (1666-1727) zou later in dezen ook Rogerius citeren en vervolgen met:⁴⁵ ‘[Men kan daar] gelyk mede de bespottelyke reden [lezen], waarom *Eswara* [=Shiva] in zulken onbeschaamde gedaante in hunne Tempels (die beter in een Bordeel passen zou) afgebeeld werd.’⁴⁶ Baldaeus beschreef vervolgens de ontmaagding van bruiden op een afgodsbeeld bij de Canarins van Goa.⁴⁷ Hij deed dit in het Latijn ‘om d’eerbaarheid’ van eventuele vrouwelijke lezeressen te ontzien. De bruid werd naar het afgodsbeeld met een ijzeren, bronzen of ivoren vooruitstekende roede geleid. Haar moeder of ander naast familielid duwde haar daar met geweld op. Dit ging niet zonder zware pijn. Het jammer van de bruid die ontmaagd werd, werd echter overstemd door gezang en muziek.⁴⁸ Opvallend is echter dat deze pikanterieën bij Barzaeus ontbreken. Geheel volgens zijn jezuïtische manier van kijken deed het er eigenlijk niet toe wat slecht of godslasterlijk was; het maakte simpelweg deel uit van de beschaving van streek en volk, die men verder kon laten voor wat deze was. Over de yogi’s schreef hij:

De maandag, (de dag die de heidenen in ere houden) verkeer ik onder deze. Onder hen is een soort mensen die *Jogui* heten, dat is heilige kluizenaars. Zij brengen hun tijd door in de diepe duisternis van grotten; ik heb een paar van die soort mensen op dit eiland gezien.

Ze erkennen één leider en wel een prefect aan wie zij allemaal gehoorzamen. Met as bestrooien zij zich en zij houden onthouding [van vlees], armoede en vooral kuisheid in ere, omdat naar zij menen en verzekeren het juist deze drie deugden zijn die een mens waardig maken voor het aanschijn van God.

Uitstekend filosoferen zij en belijden de H. Drieëenheid, zij kennen macht

toe aan de Vader, wijsheid aan de Zoon, en goedheid aan de H. Geest. En geven aan God bepaalde namen die dit alles omvatten.

Zelf zijn zij totaal zachtzinnig, en bescheiden, en nederig. Als zij toevallig hebben gemerkt, dat iemand een val zet voor een vogel of een viervoeter of zelfs dreigt deze te doden, beletten ze hem dat in elk geval en ze willen liever tegen elke prijs het leven van die dieren teruggeven. Zelfs van het soort van dier als een vlo, dat in deze landen voorkomt, als dat met zijn leven bedreigd zou worden.⁴⁹

Opvallend in dit citaat is de identificatie met de christelijke theologie in plaats van met de westerse, heidense Oudheid. Voorts staat de positieve, ethische karakterisering van de yogi vrijwel in tegenstelling tot de beschrijving van de christenen in Ormuz, die zich, aldus Barzaeus in de eerste bladzijden van zijn Ormuse brief, overgaven aan zonden als overspel, veelwijverij, bedrog, woekerrente en het houden en kwellen van slaven.

De derde ontmoeting: de erotische liefdesparen van Salsetta en Elephanta

In september 1551 vertrok Gaspar Berse naar Goa. Onderweg deed hij Diu aan. Vandaar ging het naar Bassein / Vasai, waar het schip opgekalefaterd moest worden na een opgelopen stormschade. Berse maakte van de gelegenheid gebruik om de Canarin-tempel op het eiland Salsetta (vlakbij het huidige Mumbai) te bezoeken:

Daarna gaan wij te voet op reis om een Pagode te zien, in de volksmond CANARIN⁵⁰ genoemd, iets wonderbaarlijks. Het is een stad helemaal in een berg onder ongelooflijk veel inspanning en techniek uitgehouwen met zijn vele nissen en cisternen.⁵¹

Berse moet bij de ingang van de grote hal van dit boeddhistenklooster de kwaadafwerende liefdesparen hebben aangetroffen. Hij moet de Boeddhabeelden, omgeven door vrijwel naakte vrouwen, hebben gezien. Wellicht heeft hij in het duister van de grote aanbiddingshal, de Chaitya van Kanheri, verlicht door fakkels, de kapitelen van de zuilen waargenomen waarop liefdesparen op olifanten zijn afgebeeld. Valentyen zou hier later over schrijven dat deze tempels eerder op een bordeel leken.⁵² Barzaeus schreef er – geheel volgens de training met de oefeningen van Ignatius – met geen woord over. Het ‘deed er niet toe’.

Afbeelding van Mithuna in de Canarin-tempel op Salsetta. Particuliere collectie.

Na zijn bezoek aan Salsetta voer Berse naar Chaul, waar hij de Elephanta-grotten bezocht. Deze vormden een rotstempel gewijd aan Sjiwa en zijn gezellin Parvati:

Van hier ben ik op Allerheiligen [1 november] aan boord gegaan van een galei, die mij opwachtte, om naar Caulanum [Chaul] te gaan. Eerst maken we een omweg om een andere pagode te zien die in een rots is uitgehakt. Om de enorme omvang en de hoeveelheid standbeelden werd deze vaak bezocht door velen. En hij overtreft in grootte ruimschoots de kerk van Lissabon.

Onder de standbeelden was een driehoofdig beeld dat de andere standbeelden met zijn ongelooflijke omvang overtrof. Het had drie benen en drie handen, maar dat alles aan één geweldig lichaam. De naam [van de tempel] was: 'Pagode van de Olifant'.⁵³

Barzaeus doelde met het driehoofdige beeld op de Trimurti: de drieheid van de scheppende Brahma, de instandhoudende Vishnoe en de vernietigende Shiva. Hij

maakte geen enkele opmerking als Mandelslo, die later zou schrijven: 'Die Figur des Abgottes ist gräulich daß man erschrecken mag/wenn man es ansieht.'⁵⁴ De grotten van Elephanta stonden vol met Shiva en Parvati als halfnaakt paar, met een dansende Shiva omgeven door rondborstige godinnen, een mediterende Shiva, die zich niet laat afleiden door alweer rondborstige vrouwen, met een tot één gestalte verenigde Shiva en Parvati, waarbij zijn linkerzijde een borst heeft en hij rechts zijn draagdier, de koe, aan de hand voert. Hoogtepunt van de tempel was voor de latere auteurs een 'alleronbeschaamst verbeelde vuiligheid': een kapel met de *Linga*. Voor Barzaeus, die dit fallusbeeld zeker moet hebben gezien, vormde de aanwezigheid ervan echter geen aanleiding om hierop commentaar te geven. Ook deze *Linga* werd op zijn jezuïtisch genegeerd.

De vierde ontmoeting: het syfilitische Goa

Waar latere schrijvers de erotiserende werking van deze oosterse voorstellingen op een oriëntalistische wijze benadrukken, lijken deze voorstellingen Barzaeus niet te prikkelen. Als er geen borst, fallus of liefdespaar te vinden is waarover de Goese pater zich kon opwinden, dan roept dit de vraag op of hij dit überhaupt wel ergens over kon. Dat dit wel degelijk het geval was, werd duidelijk na zijn terugkeer in Goa.⁵⁵ Berse ging hier namelijk fel tekeer tegen de echtbreuk en de onkuisheid. Mede door de intensieve biechtpraktijk van de jezuïeten moet hij er al gauw achtergekomen zijn dat de Portugezen er liederlijk leefden:⁵⁶

De meeste Indische en Portugeesche vrouwen en dochters van lageren stand hadden hare eer veil voor eenig blinkend goud en verkochten alzoo hare ziel aan den duivel door de onweerstaanbare kracht der gewoonte.⁵⁷

Vrouwen die zich behingen met opschik, gooide hij de tekst van Jesaja 3 voor de voeten:

De dochters van Sion zijn verwaand, lopen rond met opgeheven hals, lopen rond met geheven hoofd en verleidende blikken, met trippelende pasjes met rinkelende enkelbanden. Op die dag ontnemt de Heer hun alle sierraden, voertingen, zonnetjes, maantjes, oorbellen en armbanden, sluiers en hoofddoeken, beenkettinkjes en linten, parfumdosen en amuletten, vingerringen en neusringen.⁵⁸

Veel zediger werden de Goase vrouwen niet van Berses preken. Later zou Von Mandelslo constateren dat de vrouwen van Goa veel *betel* en *arak* gebruikten⁵⁹ ‘daher sie ihre Sinne und Gedanken nur auf Manns richten / seynd über alle masse geil und der Unzucht ergeben.’⁶⁰

Berse preekte ook tegen de slechte behandeling van slaven, een thema waartegen de jezuïeten zich ook in Zuid-Amerika sterk maakten. Valentyn zou een eeuw later schetsen:

Zeker Portugeesche Mevrouw, niet al te wel van een slavinn bejegend, liet haar (wie hoorde dit oit) gloejende hoof-yzers aan de voeten spykeren, zonder dat die meyd nog geluid dorst geven, wel wetende, dat zy dan nog veel erger te wagten had; dog zy quam daags'er aan hier af te sterven.⁶¹

Ook de mannen werden door Berses preken nauwelijks tot het goede bekeerd. Baldaeus zou later schrijven:

De Mans zijn doorgaans groote Hoeren-jagers, houden meest met de slavinnen. Ja ik hebbe gezien, dat op een tijdt drie slavinnen van een *Portugeesch* beswan-gert, te gelijk in't Kinder-bedde lagen. Zy maken ook weynig werks van hoerery en overspel [...] D'onreyne Ziekte ('t zy dat menze *Morbus Gallicus* of *Hispanicus* [syphilis] noemt, ik laat die twee Natien om de eer-tijtel twisten) is'er zo gemeyn [algemeen], [...] dat het te verwonderen is, t is ook geen schande voor een [H] *idalgo* [...] daarmee aangetast te zijn.⁶²

Valentijn zou dit in andere bewoordingen herhalen:

Veelen alhier hebben ook de Spaansche pokken; dog't is hier zulken schande niet, als in andere landen, zelfs zyn 'er, die 'er op roemen, van die zoo en zoo dikwils al gehad hebben. En hoe kan dit minder zyn in een stad, waar in zoo schrikkelyk gehoereerd werd, en Vrouwen sich niet schaamen in haar Mans by-wesen met hare pollen [minnaars] op te trekken.⁶³

Kortom, ook in 1672 (Baldaeus) en 1726 (Valentyn) heersten nog steeds dezelfde kwalijke praktijken zoals Barzaeus die aantrof: ‘Geen hoeragtiger en moorddadiger menschen vind men ergens dan in Goa, en ook geen jalouser Vrouwen.’⁶⁴

Berse heeft dus wel degelijk uitgehaald naar de mannen en vrouwen die in *sexuali-*

**Kanheriboeddha op Salsetta.
Particuliere collectie.**

bus niet zuiver waren. Details van zijn gesprekken in de biechtstoel kennen wij niet, maar wij weten wel dat volgens zijn brieven en biografen velen zich bekeerden tot een zuiverder seksuele moraal. Kennelijk sloot hij alle seksuele voorstellingen in tempels daarvan uit. Hij wond zich op over de uitwassen binnen de christelijke geloofsgemeenschap, over de andere geloven oordeelde hij niet.

In het voorjaar van 1552 werd Barzaeus nolens volens overste en rector van het college St. Paulus in Goa. Hij was provinciaal jezuïeten-overste van Indië.⁶⁵ Op 18 oktober 1553 stierf hij in het 'Rome van het Verre Oosten'.⁶⁶

Besluit

In dit artikel is zeer selectief de nadruk gelegd op slechts enkele teksten van Barzaeus uit de *Epistolae indicae* (1566²) over het hindoeïsme. Volstrekt buiten beschouwing bleef zijn visie op het Portugeesche christendom, het jodendom en het mohammedanisme. Het ging hier immers om 'East meets West'. Barzaeus beschreef deze ontmoetingen op een andere manier en in een andere toonzetting dan latere schrijvers. Hij verschilt ook van hen in zijn keuze van wat hij wilde laten zien van het hindoeïsme. Hij koos voor een lange beschrijving van de yogi's en een haast terloopse vermelding van de rotstempels van Kanheri en Elephanta.

Het zou natuurlijk aardig zijn te spreken over Gaspar Berse/Barzaeus als over de ronde, rationele, nuchtere Zeeuw, die zijn heil vindt in de nuchtere afgeronde rationale spiritualiteit van de Sociëteit van Jezus. Oudere biografieën suggereren dit ook. Maar die ‘nuchtere Zeeuw’ kende ook de spirituele bloei van nadere reformatie, bevindelijkheid en innigheid. En die rationele spiritualiteit van de Sociëteit had ook een mystieke vervoering voor het lijden van Christus. En het is nu slechte historiografie alles op te hangen aan volkskarakter of tijdgeest. Veelbetekender is zijn biografische gelijkenis met Ignatius, de stichter van de Sociëteit. Deze was krijgsman, kluizenaar, student en uiteraard stichter van de jezuïetenorde. De door Ignatius geïnitieerde spiritualiteit moet Berse bijzonder aangesproken hebben. In de Geestelijke oefeningen moet hij ervaren hebben – anders was hij niet door de jezuïtische ballotage gekomen – dat de combinatie van op Jezus’ lijden gerichte innigheid, rationale beheersing en nadruk op eerst het vreemde kennen en dan bekeren zo wijd de wereld strekt, bij hem paste.

Zijn weergave van zijn ontmoetingen met het hindoeïsme en van het contrast met de in Goa verblijvende Europeanen staat in de traditie van de jezuïtische training en missioneringsstrategie, al zijn de beschrijvingen korter dan gebruikelijk.⁶⁷ Het ‘eerst waarnemen, dan kiezen’ stond daarbij voorop. Berse wilde weten wat hindoes precies deden, beleefden en geloofden. Als jezuïet gaf hij daarom op een meer objectieve wijze zijn ervaringen met het Oosten weer dan latere reizigers deden. Des te meer reden om de broodkruimpjes van Berses ontmoeting met de Oost te beschouwen als kostbare opgegraven oudheden.

Bibliografie

- Akker, N. van den & P. Nissen, *Wegen en dwarswegen. Tweeduizend jaar christendom in hoofdlijnen*. Amsterdam 1999.
- Anonymus, *Epistolae indicae*. Lovenius 1566.
- Baldaeus, P., *Naauwkeurige Beschryvinge van Malabar en Choromandel, derzelver aangrenzende ryken, en het machtige eyland Ceylon. Nevens een omstandige en grondigh [...] Amsterdam 1672*.
- Boddaert, P., J. Plevier & N. van der Schatte, *Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden vervolgende de beschryvinge van Zeeland*. Amsterdam 1753.
- Camões, Luís de, *Os Lusíadas*. Lisboa 1572.
- Camões, Luís de, *De lusíaden*. Ed. Arie Pos. Amsterdam 2012.
- Cohen, Floris, *De herschepping van de wereld. Het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard*. Amsterdam 2008.
- Debus, A.G., *Man and nature in the Renaissance*. Cambridge 1978.

- Goodman, D., 'Iberian Science. Navigation, Empire and Counter-reformation', in: D. Goodman & C.A. Russell (eds.), *The Rise of Scientific Europe 1500-1800*. London 1999, p. 117-144.
- Fortgens, H.W., *Meesters, scholieren en grammatica. Uit het Middeleeuwse schoolleven*. Zwolle 1956.
- Hooykaas, R., *Humanism and the Voyages of Discovery in the 16th Century Portuguese Science and Letters*. Amsterdam/Oxford/New York 1979.
- Ignatius van Loyola, *De geestelijke oefeningen*. Uit het Spaansch 'eigenhandig schrift' vertaald door A. Geerebaert SI. Alken 1933.
- Jong, J. de & R.R. Post, *Handboek der kerkgeschiedenis. Derde deel. De Nieuwere Tijd (1517-1789)*. Utrecht/Nijmegen /Antwerpen/Brussel/Leuven 1948.
- Mandelslo, J.A. von, *Morgenlaendische Reyse*. Hamburg 1658.
- Mandeville, John, *The Travels of Sir John Mandeville. The version of the Cotton Manuscript in modern spelling*. London 1900.
- Meertens, P.J., *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en eerste helft der zeventiende eeuw*. Amsterdam 1943.
- Nelles, P., 'Seeing and Writing. The Art of 323 Observations in the Early Jesuit Missions', in: *Intellectual History Review* 20 (2010) 3, p. 317-333.
- Nieuwenhoff, Willem Frederik van, *Gaspar Berse of de Nederlandsche Franciscus Xaverius. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Sociëteit van Indië van 1546-1553*. Rotterdam 1870.
- Rahner, K. *Meditaties over de geestelijke oefeningen van Ignatius*. Hilversum/Antwerpen 1965.
- Rogier, Abraham, *De open deure tot het verborgen heydendom*. Leyden 1651.
- Rogier, L.J., *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de zestiende en zeventiende eeuw. Deel 1*. Amsterdam 1964.
- Ruhbach, G., 'Exerzitien', in: *Religion in Geschichte und Gegenwart/RGG4*. Tübingen 2003, k. 1805 e.v.
- Schatz, K., 'Jesuiten', in: *Religion in Geschichte und Gegenwart/RGG4*. Tübingen 2003, p. 458-459.
- Schnürer, G., *Kerk en beschaving in de Middeleeuwen. Derde deel*. Haarlem 1941.
- Schurhammer, G. *Fran Xaver. Sein Leben und seine Zeit. Zweiter Band: Asien 1541-1549. Zweiter Halbband: Indien und Indonesien 1547-1549*. Freiburg/Basel/Wien 1971.
- Stietenron, H. von, 'Gott / Götter / Götterbilder und Symbole in Indische Religionen', in: *Religion in Geschichte und Gegenwart/RGG4*. Tübingen 2003, k. 1150-1153.
- Trigault, N., *Vita Gasparis Barzaei Belgae*. Antverpia 1610.
- Valentyn, François, *Beschryving van Oost-Indiën. Deel VB. Beschrijvinge van Malabar en onsen handel aldaar*. Dordrecht/Amsterdam 1726. Reprint Franeker 2004.
- Vanpaemel, G., *De mechanistische natuurwetenschap aan de Leuvense artesfaculteit (1650-1797)*. Leuven 1985.
- Vermij, R., *Kleine geschiedenis van de wetenschap*. Amsterdam 2006.
- Wright, J., *De Jezuiteten. Missie, mythen en methoden*. Amsterdam 2004.
- Županov, I.G., "'I Am a Great Sinner'". Jesuit Missionary Dialogues in Southern India (Sixteenth century)', in: *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 55 (2012), p. 415-446.

Noten

- 1 Camões 1572, Canto 6, strofe 6.
- 2 Zie Goodman 1999; Ch. 5.1 Portugal; Hooykaas 1979.
- 3 Camões 1572, Canto 6, strofe 7. De vertaling van A. Pos luidt: 'De raad van hemelgoden had besloten / Dat Lissabon het nieuwe Rome werd.'

- 4 Camões 1572, Canto 5, strofe 14. De vertaling van A. Pos luidt: 'Ons volk had eerder aan de hemel van / De nieuwe hemisfeer een nieuwe ster / ontdekt.'
- 5 Om de titel van een boek van Floris Cohen te gebruiken: *De herschepping van de wereld. Het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard*.
- 6 Rogier 1964, p. 85.
- 7 Tot meerdere ere Gods.
- 8 Schatz 2003, p. 458-459. Vergelijk Schnürer 1941, p. 390. Deze formuleert: [Ignatius] 'voegt aan Kempis en de kunst van de methodische beschouwing [toe] de gloed van de Spaanse mystiek, het activisme van de wereldveroveraars, kennis van de menselijk ziel'.
- 9 Geciteerd in De Jong & Post 1948, p. 126.
- 10 Van den Akker & Nissen 1999, p. 219. Zeven heuvelen: Valentyn 1726/2004, p. 2.
- 11 Zie Van Nieuwenhoff 1870.
- 12 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566.
- 13 Ik gebruik deze aanduiding voor een godsdienst in de spreektaalbetekenis, maar ben mij ervan bewust, dat een correcte godsdienstaanduiding anders en vooral gecompliceerder ligt, hetgeen als verontschuldiging mag gelden jegens het 'Hindoeïsme'.
- 14 In Trigault 1610 staat op p. 2 vermeld dat Berse 'more suae gentis' het patroniem Franciscus gebruikt in Portugal.
- 15 Omgekeerd was Ignatius weliswaar van adel, maar de allerjongste telg, en hij was opgevoed door Maria de Garin, de vrouw van een smid.
- 16 Over het onderwijs in Zeeland vóór de reformatie: Meertens 1943, p. 47 en verder.
- 17 Ignatius was daarentegen een laatbloeiër, want deze begon pas aan zijn middelbare school (Trivium) in 1524, toen hij 33 jaar oud was. Voor Berse: zie Van Nieuwenhoff 1870, p. 9-10.
- 18 Op zijn Engels zou je zeggen 'Castle College'. Leuven kende vier zogenaamde 'paedagogiën'. Zij waren genoemd naar hun uithangtekens: Lilium, Falco, Porcus en Castrum.
- 19 Tenzij anders vermeld zijn biografische data ontleend aan Van Nieuwenhoff 1870 en Trigault 1610.
- 20 Zie over de Zeeuwen in Leuven: Meertens 1943, p. 50. Over het onderwijs in Leuven: Vanpaemel 1985, hfdst. 2. Over het onderwijs in de Artesfaculteit: Fortgens 1956, p. 89. Het middeleeuwse curriculum zal inhoudelijk wel iets verschilt hebben van het zestiende-eeuwse curriculum, maar de onderwijs-hervormingen in de Renaissance (Erasmus, Juan Luis Vives) gingen eerder naar een sterkere dan een geringere eerbied voor de Antieken. Artes-faculteiten waren over het algemeen conservatief, waarbij Leuven sterk behoudend was. Wél konden sport en militaire vaardigheden in sommige colleges geoefend worden. Zie Vermij 2006, p. 60-65 en vooral Debus 1978, p. 2-8.
- 21 Meertens 1943, p. 9, p. 47 noot 142.
- 22 Boddaert 1753, p. 17.
- 23 Ignatius verblijft in 1521 in Montserrat.
- 24 Noch Trigault 1610, p. 3, noch Van Nieuwenhoff 1870, p. 13b vermeldt hoe lang zijn verblijf in Montserrat was.
- 25 Hoewel ook Trigault 1610, p. 3-4 hierover zeer vaag blijft.
- 26 Zie o.m. De Jong & Post 1948, p. 130 en verder; Ignatius van Loyola 1933. Verhelderend is ook Rahner 1965, p. 21-32.
- 27 Ignatius van Loyola 1933, p. 25.
- 28 Zie ook Nelles 2010, p 317-333, met name p. 319 en 322.
- 29 Ignatius van Loyola 1933, p. 26.

- 30 Ignatius van Loyola 1933, p. 26.
- 31 Van Nieuwenhoff 1870, p. 48 en 53; Trigault 1610, p. 39.
- 32 Van Nieuwenhoff 1870, p. 61-64; Trigault 1610, p. 59-62.
- 33 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566, p. 1-52.
- 34 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566, p. 12.
- 35 Mandeville 1900, Ch. XIX, p. 117.
- 36 Mandeville 1900, Ch. XIX, p. 12.
- 37 Rogerius 1651, p. 187; Von Mandelslo 1658, I, p. 80; Valentyn 1726/2004, 'Beschryvinge der kust van Choromandel', p. 52, p. 84 ev, p. 99. Overigens zijn deze auteurs, samen met Baldaeus, zeker niet onafhankelijk van elkaar. Valentyn 1726/2004, 'Beschryvinge van Malabar', p. 43.
- 38 Van Nieuwenhoff 1870, p. 75 e.v.
- 39 Von Mandelslo 1658, p. 36.
- 40 Schurhammer 1971, p. 204. Zie ook p. 354: 'üppig reiche Handelsstadt im Persischen Golf, berüchtigt durch seine Laster, hatte schon längst die Aufmerksamkeit Xavers auf sich gelenkt'.
- 41 Voor Yogi zie Von Stietencron 2003, k. 1150-1153, met name 1152. Hier ook de vermelding van de falus-verering in de Vedische geschriften.
- 42 In dit opzicht zijn de zeventiende-eeuwse auteurs beter georiënteerd dan de huidige, die het negentiende-eeuwse koloniale woord 'hindoeïsme' gebruiken als was het één grote godsdienst. Baldaeus kent o.a. het Sjivaïsme en het Visjnoeïsme als richtingen van de brahmaanse godsdienst. Ook gebruikt hij bijvoorbeeld de niet-Sanskriet, niet-vedische termen Ixora, Esware en Quiven voor Sjiva. Het Visjnoeïsme duidt hij aan met Weistnouwas. Ook Valentyn 1726/2004, p. 87-99 maakt onderscheid.
- 43 Rogerius 1651, p. 195.
- 44 'het mannelijke lid in het vrouwelijke lid'. De *linga* (Quivelinga) en *yoni* zijn symbool voor Sjiwa en zijn vrouwelijke partner Parvati. Baldaeus 1672, dl III, 'Afgoderye der Oost-Indische Heydenen', p. 7, p. 9. Baldaeus verwijst naar Rogerius 1651, p. 118. Vergelijk Valentyn 1726/2004, 'Choromandel', p. 95: 'op zyn alleronbeschaamst verbeeld'.
- 45 Rogerius 1651, p. 118.
- 46 Valentyn 1726/2004, 'Choromandel', p. 92.
- 47 Een volksgroep die later gekerstend zich o.a. op Mozambique zou vestigen.
- 48 Baldaeus 1672, dl III, 'Afgoderye', p. 9.
- 49 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566², p. 35-37.
- 50 Vergelijk https://en.wikipedia.org/wiki/Kanheri_Caves, geraadpleegd op 30 oktober 2017.
- 51 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566, p. 116-118.
- 52 Valentyn, 1726/2004, 'Choromandel', p. 92.
- 53 Anonymus, *Epistolae indicæ* 1566², p. 116-118.
- 54 Von Mandelslo 1658, p. 111.
- 55 Van Nieuwenhoff 1870, p. 273, 275.
- 56 Vergelijk I.G. Županov 2012, p. 415-446, met name. 433-435. Hoewel hier de context Ceylon / Tamil is, geeft het ook een kijk op de biechtpraktijk in India in het algemeen. Barzaeus vermeldt ook in iedere brief de toename van het aantal biechtelingen als prestatie.
- 57 Van Nieuwenhoff 1870, p. 369-370.
- 58 Van Nieuwenhoff 1870, p. 373; Trigault 1610, p. 273. Het Bijbelcitaat (Jes. 3:16, 18-21) is vertaald uit de Vulgaat die Barzaeus gebruikt zal hebben.
- 59 Baldaeus 1672, p. 80; Von Mandelslo 1658, p. 133.

-
- 60 Von Mandelslo 1658, p. 133.
61 Valentyn 1726/2004, p. 4
62 Baldaeus 1672, p. 80.
63 Valentyn 1726/2004, p. 5
64 Valentyn 1726/2004, p. 4
65 Van Nieuwenhoff 1870, p. 307.
66 Van Nieuwenhoff 1870, p. 396.
67 Vergelijk Nelles 2010, p. 318.

Peter Eldering (1947) studeerde biologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Na zijn afstuderen zette hij zijn studie in de wetenschapshistorie voort aan het toenmalige Instituut voor de Geschiedenis van de natuurwetenschappen van de Rijksuniversiteit Utrecht. Aan de Fontys Hogeschool te Utrecht studeerde hij theologie. Hij was docent biologie en levensbeschouwing te Rotterdam en Ridderkerk. Hij was medeauteur van een lesmethode voor het vak Algemene Natuurwetenschappen. Zijn belangstelling gaat onder meer uit naar de wetenschapsgeschiedenis van Zeeland in de Barok.

ISSN 0920-6949

33ste jaargang / nummer 2 / juni 2018

LETT EREN

